

KÜLLİ KAİDELER EKOLÜ

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Demir*

I. KAVRAM

Kaide kelimesi sözlükte “her şeyin aslı, esası ve temeli” gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “kavaid” olup, bu haliyle özellikle binanın temeli anlamında kullanılmaktadır¹. Fizik âleme ait bir anlam taşıyan bu kaide kelimesi, tasavvurât düzlemine taşınarak “farklı olayların müşterek mahiyetini ifade eden genel hüküm, münferit meselelere ait hükümlerin dayandığı ana fikir, cüzlerin hükümlerine uygun düşen küllî önermeler” şeklinde çeşitli ilimlerde yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır². Aynı metafizik boyutuyla fıkıh ilminde de kullanılmış olup, cüz’i meselelerin tamamı ya da çoğunluğu için geçerli olan hükümlere küllî kaide denilmiştir³.

Küllî kaidelerle ilgili çalışma yapan bütün hukukçular, hemen hemen aynı tanımları yapmaktadır. Tanımlarda küllî kaidelerin hukuki meselelerin tamamına ya da çoğunluğuna uygulanabileceği vurgulanmaktadır. Her kuralın istisnası olduğu gibi küllî kaidelerin de istisnaları bulunmaktadır. İstisnalarının olması onların küllî olmalarına engel teşkil etmez. Zira sosyal bilimlerdeki kurallar, fen bilimlerinden farklı olarak mutlak değildir, her sosyal kuralın bir kısım istisnaları bulunmaktadır.

Küllî kaidelerle ilgili yazılan ilk eserlerde kaide yerine “asıl” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Kerhi’nin Reisaletün fi’l-Usul’ünde ve Debusî

---

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı öğretim Üyesi.

1 “İbrahim ile İsmail Beytullah’ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: Ey bizim Kerim Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden!..” 2 Bakara 127; “Ama neticede Allah onların binalarını ta temellerinden yıktı da üstlerindeki tavan tepelerine çöktü.” 16 Nahl 26.

2 Mustafa Baktır, “Kaide” maddesi, *DİA*, s. 205; Abdulaziz Muhammed Azzam, *El-Kavaidü'l-Fıkhıyye*, Kahire, h. 1426-m. 2005, s. 11.

3 Ali Ahmed en-Nedevi, *el-Kavaidü'l-Fıkhıyye*, Dımeşk, h. 1425-m. 2004, s. 39; Ahmed b. Muhammed Zerka, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıhiyye*, Dımeşk, h. 1422- m. 2001, s. 33; Muhammed er-Ruki, *Kavaidü'l-Fıkhı'l-İslamî*, Dımeşk, h. 1419-m. 1998, s. 106; Abdulkerim Zeydan, *el-Veciz fi Şerhi'l-Kavaidi'l-Fıkhıyye fi's-Şeriatı'l-İslamiye*, Beyrut, h. 1424-m. 2003, s. 7; Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, İstanbul 1330, s. 27.

Tesisü'n-Nazar'ında "kaide" yerine "asıl" tabirini kullanmaktadır⁴. Daha sonraları asıl tabirinin yerini kaide kelimesi almış olmakla birlikte, zâbit, eşbah ve nezair gibi kavramlar da tercih edilebilmektedir. Genel olarak hepsi kural anlamına gelen bu kelimelerin aralarında bazı farklar bulunmaktadır.

II. KAİDE VE ZÂBİT

Kaide kelimesine yakın anlamda kullanılan kavramlardan birisi zâbittir. Zâbit da aslında kural ve kaide anlamına gelmekle birlikte, ikisi arasında kapsam farkı olduğu görülmektedir. Kaide, hukukun farklı konularındaki meseleleri kapsadığı halde, zâbit hukukun sadece bir konusundaki meseleleri içine almaktadır⁵. Buna göre "şekk ile yakîn zail olmaz" kuralı kira akti, bağışlama akti, adam öldürme suçu, miras taksimi gibi farklı hukuki konularda geçerli olduğundan bir küllî kaidedir. Buna karşılık "mirasçıya vasiyet yoktur" kuralı ise sadece miras meselelerinde geçerli olduğu için bir zâbittir.

Kaide ile zâbit farkını ortaya koyan bu kriter oldukça ayırt edici olmakla birlikte tatbikatta özellikle ilk dönemlerde kaide, zâbit ve asıl kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Mesela, yukarıda da ifade edildiği gibi Debusi Tesisü'n-Nazar'ında kaide ve zâbit yerine asıl tabirini kullanmaktadır.

III. EŞBAH VE'N-NEZÂİR

Belli bir asırdan sonra küllî kaide yerine eşbah ve'n-nezair tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Hamevi'ye göre eşbah ve'n-nezair "hükümde farklı olmakla birlikte, çok dikkatli bir bakışla ancak fukahanın anlayabileceği gizli bazı sebeplerden dolayı birbirine benzetilen meselelerdir"⁶.

İlk olarak Hz. Ömer (ra) Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı bir mektupta eşbah tabirinin kullanmaktadır: "...Kitap ve sünnette olmadığı için mütereddit olduğun hükümlerde uyanık ve kavrayışlı ol. Emsal ve eşbahı iyi öğren.

4 Mustafa Baktır, "İslam Hukukunda Küllî Kaideler", Doçentlik Tezi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Erzurum 1988, s. 7; Abdullah b. Amr ed-Debusî, *Tesisü'n-Nazar*, Kahire, b.t.y.

5 Zeynelabidin b. İbrahim İbni Nuceym, *El-Eşbah ve'n-Nezair*, Beyrut, h. 1413- m. 1993, s. 166.

6 Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 11; Ahmed b. Muhammed Hamevi, *Gamzu Uyuni'l-Besair*, İstanbul 1290, s. 18.

Yanındaki meseleleri onlara kıyaslayarak hallet. Karşına çıkan meselelerde Allah'ın emrine en yakın olanı ve doğruya en çok benzeyeni esas al..."⁷

Mektuptan da anlaşıldığı üzere eşbah ve'n-nezair, hakkında verilmiş bir hüküm bulunan meseleleri ifade etmektedir. Buna göre hakkında bir hüküm bulunmayan meseleler eşbah ve'n-nezair kıyas edilerek halledilecektir.

IV. KAİDE VE NAZARİYE

Nazariye, hukukun fer'î meselelerinde geçerli olan rükün, şart ve hükümlerdir. Mülkiyet nazariyesi, akit nazariyesi gibi. Kaide ise hukukun genelinde geçerli olan kurallardır. "Meşakkat teysiri celbeder"⁸ gibi.

Kaide ile nazariye arasındaki farklar şunlardır:

a. Küllî kaidenin kendisi bir hüküm taşır ve bu hüküm şümulündeki bütün fûru' meselelere uygulanabilir. Mesela "şekk ile yakîn zail olmaz"⁹ kaidesi, kendisinde şek ve yakîn bulunan bütün meselelere uygulanabilir. Buna karşılık nazariye, bir hüküm taşımaz. Mesela mülk nazariyesi, fesih nazariyesi, butlan nazariyesi gibi nazariyelerde bir hüküm bulunmaz.

b. Küllî kaidelerde, nazariyelerin aksine rükünler ve şartlar bulunmaz¹⁰.

Muasır hukukçulardan Muhammed Ebu Zehra kaide ile nazariye arasında fark görmemekte, kaideleri fikhın genel nazariyeleri olarak nitelemektedir¹¹. Bu değerlendirmeye göre nazariye özel bir kural, kaide ise genel bir kural olmaktadır. Bu yönüyle nazariye, zâbıta benzemektedir.

V. KAİDE VE PRENSİP

Küllî kaidenin mer'î hukuktaki karşılığı prensip ya da düsturdur. Baktır, prensibin bir manada küllî kaidenin aynısı olduğu görüşündedir¹². Belgesay ise prensibin şümulüne giren her meselede geçerli olduğunu, kaidenin ise sadece ilgili olduğu konularda uygulanabildiğini ifade etmektedir¹³.

⁷ Celalüddin Suyutî, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Beyrut, h. 1413-m. 1983, s. 7-8.

⁸ MAA, m. 17.

⁹ MAA, m. 4.

¹⁰ Nedevî, s. 64-65.

¹¹ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi Fıkıh Usulü*, Ankara 1986, 4. baskı, s. 16.

¹² Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 12.

¹³ Mustafa Reşid Belgesay, *Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul 1963, s. 20.

VI. KÜLLÎ KAİDELER VE USUL-Ü FIKİH KAİDELERİ

Küllî kaideler ile usul-ü fıkıh kaidelerinin farklılığını ilk ortaya koyan Karafî'dir. Karafî fıkı, fûru ve usul olarak ayırdıktan sonra usulü de fıkıh usulü ve fıkıh kaideleri olarak iki kısımda incelemektedir. Fıkıh usulü daha ziyade Arapça kelimelerin anlamlarından hareketle ortaya koyulan bir kısım kurallardır. Küllî kaideler ise sayıları çok fazla olan, hukukun sırlarını ve hikmetlerini gösteren kurallardır. Küllî kaidelerin hiçbirisi fıkıh usulünde zikredilmez¹⁴. Başka araştırmacıların görüşlerinden de faydalanarak küllî kaideler ile fıkıh usulü kaideleri arasındaki farkları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a. Fıkıh usulü deliller ile hükümler arasında vasıta olan kurallardır. Fıkıh usulü kaideleri ile ayrıntılı delillerden hükümler çıkarılır. Küllî kaideler ise küllî ya da genel önermelerdir. Bu önermelerin öncülleri hukuki meselelerdir ve önermelerin konusu ise mükellefin fiilleridir¹⁵.

b. Usul kaideleri küllîdir ve ilgili olduğu konuların tamamında düzenli olarak uygulanır. Küllî kaideler ise ismi küllî olmakla birlikte küllî değildir, bir kısım istisnaları bulunur. Mesela, "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"¹⁶ kaidesi, murisini öldüren varis hakkında uygulanmaz. Burada "Vaktinden önce bir şeyi elde etmekte acele eden, ondan mahrum kalır" kaidesi uygulanır ve varis öldürdüğü murisinin mirasından mahrum bırakılır¹⁷.

c. Usulü kaideleri, şer'i naslardan hüküm çıkarmada vasıtaadır. Mesela, "Mutlak emir vücup ifade eder", "Mutlak nehiy tahrim ifade eder" gibi usul kaideleri, hüküm çıkarmada kullanılan kurallardır, herhangi bir fikhî hüküm ifade etmezler. Küllî kaideler ise hükümlerin arasındaki benzerliklerden ve ortak illetlerden hareketle tespit edilen kurallardır. Böylece hukuki konuların öğrenilmesi kolaylaşmış olur. Mesela "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"¹⁸, "Zarar izale olunur"¹⁹, "Meşakkat teysiri celbeder"²⁰, "Adet

14 Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris el-Karafî, *El-Furuk, Beyrut*, h. 1418- m. 1998, c. 1, s. 5-6; Nedevî, s. 67.

15 Nedevi, s. 68.

16 MAA, m. 2.

17 Nedevi, s. 69; Azzam, s. 20; Ruki, s. 118 m.

18 MAA, m. 2.

19 MAA, m. 20.

20 MAA, m. 17.

muhakkemdir”²¹, “Şek ile yakın zail olmaz”²² gibi küllî kaidelerin altında pek çok cüz’i hükümler yer alır²³.

d. Küllî kaideler, çeşitli hukuki meseleleri bir araya getiren, aralarındaki ortak notları tespit eden ve manalarını açıklayan, sonradan ortaya çıkarılmış kurallardır. Usul kaideleri ise fer’i meselelerden önce varlığı gerekli olan kurallardır. Hukukçu bu kuralları kullanarak hükümlere ulaşır²⁴.

e. Usul kaidelerin kaynakları, fıkıh, kelim ve Arap dilidir. Küllî kaidelerin kaynakları ise Kur’an, sünnet ve içtihadıdır²⁵. Küllî kaidelerin kaynakları ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

f. Usul kaideleri, küllî kaidelerden önce gelir. Çünkü “usul esasa mukaddemdir”, yani cüz’i meseleleri bilmek, usul kurallarını bilmeye bağlıdır²⁶.

g. Usul kaideleri ile küllî kaideler arasında teşekkül tarihi itibarıyla de farklılık vardır. Usul-ü fıkıh kaideleri fıkıhın tedvininden önce bilinen ve uygulanmakta olan kurallardır. Bu kuralları ilk defa İmam Şafii er-Risale isimli eserinde bir araya getirmiştir. Küllî kaideler ise ancak mezheplerin teşekkülünden ve fıkıhın tedvin edilmesinden sonra toparlanabilmiştir. Bu kurallar daha önceleri fıkıh kitaplarından dağınık şekilde bulunmaktaydı²⁷.

VII. KÜLLÎ KAİDELERİN KAYNAKLARI

Diğer dini ilimler gibi fıkıhın bir kolu olan küllî kaideler de Kur’an ve hadis kaynaklıdır. Küllî kaidelerin önemli bir kısmı ayet ve hadislerde ifade edilmektedir. Hukukçular söz konusu ayet ve hadisleri tahlil ile küllî kaideleri tespit etmişlerdir.

A. Kur’an-ı Kerim

Kur’an’da küllî kaidelere kaynak olmuş çok sayıda ayet bulunmaktadır. Aşağıda bazı küllî kaidelerin kaynağı olan ayetlere örnekler verilecektir:

a. “Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez”²⁸ ayetinden “Meşakkat teysiri celbeder”²⁹ küllî kaidesi çıkarılmıştır.

---

21 MAA, m. 36.

22 MAA, m. 4.

23 Azzam, s. 16; Nedevi, s. 69; Rukî, s. 118.

24 Rukî, s. 120; Nedevi, s. 69.

25 Azzam, s. 17–18.

26 Azzam, s. 18.

27 Baktır, s. 15.

28 2 Bakara 185.

b. “Din konusunda size hiçbir zorluk da yükledi”³⁰ ayetinden “Zorluk kaldırılmıştır” kaidesi çıkarılmıştır.

c. “Kim zorda kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla, ona da günah yoktur”³¹ ayetinden “Zaruretlar memnu olan şeyleri mübah kılar”³² ve “Zaruretlar kendi miktarlarınca takdir olunur”³³ kaideleri çıkarılmıştır.

d. “Hiçbir kimse başkasının günah yükünü taşımaz”³⁴ ayetinden suç ve cezada şahsiliik prensibini ihtiva eden “Cezada şahsiyet şarttır” kaidesi çıkarılmıştır.

e. “İnsan emeğinin neticesinden başka şey elde edemez”³⁵ ayetinden “İnsan zimmetle muttasıftır”; “Vefatla zimmet zail olur” gibi kaideler çıkarılmıştır.

f. “Haksızlığın karşılığı yapılan haksızlık kadardır”³⁶ ayetinden “Ceza amelin cinsindedir” kaidesi çıkarılmıştır.

g. “Eğer borçlu sıkıntıda ise ona kolaylığa çıkıncaya kadar mühlet verin”³⁷ ayeti sıkıntıda olan borçluya mehil vermek gerektiğini anlatan bir kaidedir.

h. “Bağlandığınız ahidleri yerine getirin”³⁸ ayetinden ahde vefa prensibi ve “şartlara mümkün olduğu kadar riayet olunur”; “akit yapma vadi muteberdir” gibi kaideler çıkarılmıştır.

ı. “Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz”³⁹ ayeti kişilerin sorumluluklarında ölçülü olmayı ifade etmektedir.

j. “İmkânı geniş olan imkanına göre nafakayı bol versin”⁴⁰ ayeti kuralların subjektif şartlara göre ayarlanması gerektiğini anlatmaktadır.

---

29 MAA, m. 17.

30 22 Hac 78.

31 2 Bakara 173.

32 MAA, m. 21.

33 MAA, m. 22.

34 17 İsra 15.

35 53 Necm 39.

36 42 Şura 40.

37 2 Bakara 280.

38 5 Maide 1.

39 2 Bakara 286.

40 65 Talak 7.

B. Hadis-i Şerifler

Kur'an-ı Kerim'den sonra küllî kaidelerin ikinci kaynağı hadis-i şeriflerdir. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav) "Ben cevami'ül-kelim ile gönderildim" buyurmaktadır.⁴¹ Cevami'ül-kelim, az sözle çok şey anlatan özdeyişlerdir. Bu özdeyişlerde Hz. Peygamber (sav) hakkında ciltlerle kitap yazılacak konuları birkaç kelime ile özetlemiştir. Kısa, özlü ve derin anlamlar taşıyan bu ifadelerden bazıları daha sonra küllî kaide olarak tespit edilmiştir. Yine bu hadisler çeşitli alimler tarafından tasnif edilerek kırk hadis kitapları telif edilmiştir. Aşağıda hadislerde ifadesini bulan küllî kaidelerden bazılarına örnekler verilecektir:

a. "Ameller niyetlere göredir"⁴² hadisinden "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"⁴³; "Ukudda itibar makasıt ve meaniyedir, elfaz ve mebaniye değıldir"⁴⁴ kaideleri çıkarılmıştır.

b. "Zarar da yoktur ve zarara zararla karşılık vermek de yoktur"⁴⁵ kaidesi bir hadis mealidir⁴⁶.

c. "Bir şeyin nef'i zamanı mukabelesindedir"⁴⁷ kaidesi bir hadis mealidir⁴⁸.

d. "Beyyine müddei için ve yemin münkir üzerinedir"⁴⁹ kaidesi bir hadis mealidir⁵⁰.

e. "Müslümanlar şartlarıyla bağılırlar"⁵¹ hadisinden "Bikaderi'l-imkan şarta müraat olunmak lazım gelir"⁵² kaidesi çıkarılmıştır.

---

41 Buhari, Cihad, 122; İ'tişam 1; Müslim, Mesacid 5-8; Eşribe 71.

42 Buhari, Bed'ül-Vahy 1, İtk 6, Menakıbu'l-Ensar 45, Nikah 5, Eyman 23, Hiyel 1; Müslim, İmaret 155, (1907); Ebu Davud, Talak 11, (2201); Tirmizi, Fedailu'l-Cihad 16, (1647); Nesai, Taharet 60, (1, 59, 60).

43 MAA, m. 2.

44 MAA, m. 3.

45 MAA, m. 19.

46 İbni Mace, Ahkam.

47 MAA, m. 85.

48 Ebu Davud, Büyü; Tirmizi, Büyü.

49 MAA, m. 76.

50 Buhari, Ahkam 12.

51 Ebu Davud, Akdiye 12; Tirmizi, Ahkam 17.

52 MAA, m. 83.

C. İctihadî Kaynaklar

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere küllî kaidelerin bir kısmı ayet ve hadislerde tam olarak ya da bir miktar yoruma ihtiyaç gösterecek halde bulunmaktaydı. Ve bu kaideler ehliyetli hukukçular tarafından içtihadlarında kullanılmaktaydı. Tıpkı Arşimed'den önce de yer çekimi kanununun kainat yaratılalı beri uygulanıyor olması gibi, küllî kaideler de kaynaklarda yer alıyordu. Ancak hukuk henüz oluşma ve gelişme sürecini tamamlamadığından, müstakil küllî kaide kitapları yazılmamış ve küllî kaideler ekolü oluşmamıştı.

Küllî kaidelerin tespit edilmesi için, önce mezheplerin teşekkül etmesi ve müstakil eserlerin telifini beklemek gerekmiştir. Bu kitaplarda yer alan benzer meseleler, ortak bir kaide altında toplanmış, böylece küllî kaideler ortaya çıkmıştır. Hukukçular küllî kaideleri tespit ederken ayet ve hadisleri esas kabul etmişler, bunların yanında Arapça, belagat ve mantık gibi ilim dallarından faydalanmışlardır⁵³.

İctihadî kaynaklara örneklerden birisi Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eşarî'ye mektubudur. Bu mektup içerisinde küllî kaidelerin bulunduğu ilk içtihadî kaynaklardandır. Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî'yi Basra'ya kadı tayin etmiş ve ona yazdığı bir mektupla kaza müessesesi ve muhakeme usulünün prensiplerini sıralamıştır:

“Şüphesiz kazâ, kesin bir farz ve uygulanmış, uyulmuş bir sünnettir. Sana bir dava getirildiği ve iddia açıklandığı zaman dinle ve anla. Durum ortaya çıkınca hükmet ve hükmü icra et. Çünkü icra ve infaz edilmedikçe hakkı açıklamanın bir faydası yoktur. Davranışın, huzurunda verdiğin yer ve adaletin bakımından insanları birbirine eşit tut ki, asalet sahibi, kendisi için başkasına haksızlık edebileceğini ummasın, zayıf (yoksul ve arkasız) olan kişi de, adaletinden ümidini kesmesin. Şâhit ve delil getirmek davacıya, yemin ise davalıya aittir. Haramı helal, helali de haram kılan neviden olmamak üzere müslümanlar arasında sulh caizdir. Daha önce hükmedip de bugün yeniden düşündüğün (ictihad ettiğin) zaman, daha önce başka türlü hükmetmiş olman, seni doğruya dönmekten alıkoymasın, çünkü hakkın kıdemi vardır (hak her şeyden öncedir) ve hakka dönmek, bâtılda kalmaktan hayırlıdır. Kitap ve sünnette hükmü bulunmayan bir mesele gelir de üzerinde tereddüt edersen onu iyice anlamaya çalış, sonra onun emsali ve benzeri olan hadiselerin hükmünü araştırıp öğren ve hâdiseleri, benzerlerine kıyas ederek hükme bağla. Mahkemede ortaya çıkmamış bir hakkı veya delili olduğunu ileri süren kişiye, ona ulaşabileceği bir süre ver, eğer delini getirebilirse onun hak-

⁵³ Baktır, İslam Hukukunda Küllî Kaideler, s. 31.

kını başkalarından alır, kendisine verirsin, şahit ve delil getiremezse aleyhine hükmetmek senin için helal olur; şüpheyi ortadan kaldıracak ve körlüğü giderecek en iyi usul budur. İffete iftira etmekten mahkum olmuş, yahut yalancı şahitlik yaptığı sabit olmuş yahut da –şahitlik edeceği kişi ile kendi arasında- akrabalık, yakınlık bulunan kişiler müstesna olmak üzere, müslümanlar, birbirine karşı şahitlik bakımından udûl (dürüst, şahitliğe ehil) kabul edilirler. Allah Teala yeminleri bağışlamış, delil ve şahitler sayesinde kişiye yöneltilen haksızlık ve suçlamaları gidermiştir. Davanın taraflarına karşı sabırsız davranmaktan, can sıkıntısından, oflayıp poflamaktan sakın; çünkü hakkın, kendine ait yerlere yerleşmesi (hakkın yerini bulması) sebebiyle Allah kişinin sevabını artırır ve şanını yüceltir. Allah'ın selamı üzerine olsun”⁵⁴

Bu metupta yer alan küllî kaideleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Beyyine müddei için ve yemin münkir üzerinedir⁵⁵.

b. Haramı helal ve helalı haram yapmadığı sürece Müslümanlar arasında sulh caizdir.

c. Hakkın önceliği vardır (kadim) hiçbir şey onu iptal edemez.

d. Müslümanlar, birbirine karşı şahitlik bakımından udûl (dürüst, şahitliğe ehil) kabul edilirler⁵⁶.

Hz. Ömer dışındaki halifelerin ve sahabilerin mektuplarında, risalelerinde ve fetvalarında da küllî kaideler kullanılmıştır. Ayrıca sahabeden sonra tabiin ve tebe-i tabiin dönemlerinde yaşayan hukukçuların yazmış oldukları eserlerde de küllî kaidelere yer verilmiştir. İmam Malik'in (h. 179) Muvatta'ı, İmam Şafii'in (h. 204) er-Risale'si ve el-Ümm'ü, İmam Ebu Yusuf'un (h. 182) Kitabü'l-Harac'ı bunlardan bazılarıdır. Mesela Kitabü'l-Harac'da İmam Ebu Yusuf tarafından tespit edilen kaidelerden bazıları şunlardır:

a. “İmam, belirli ve sabit bir hak olmadıkça, hiçbir kimsenin malını alamaz”⁵⁷. Bu kaide daha sonra kavaid-i küllîye kitaplarında ve Mecelle'de “Raiyye yani tebe'a üzerinde tasarruf maslahata menuttur”⁵⁸; “Bir kimsenin

54 Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul 2001, s. 121–122; (Arapça metin için bk) Rukî, s. 133.

55 MAA, m. 76.

56 Rukî, s. 134.

57 Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Harac*, ter. Müderriszade Muhammed Atullah Efendi, sad. İsmail Karakaya, Ankara 1982, s. 183; s. Zerka, s. 36; Rukî, s. 135.

58 MAA, m. 58.

mülkünde anın izni olmaksızın ahar bir kimsenin tasarruf etmesi caiz değildir⁵⁹. şeklinde yer almıştır. Görüldüğü üzere, küllî kaidelerin bir kısmı ilk dönem hukukçularının yazmış oldukları eserlerden çıkarılarak tespit edilmiştir.

b. “Tazir, cürmün büyüklüğü ve küçüklüğü kadardır”.

c. “Müslümanlardan vârisi olmadan ölenlerin malları Beytülmal’a kalır⁶⁰”.

Benzer şekilde ve aynı dönemlerde el-Ümm kitabında İmam Şafii tarafından bazı kaidelerin kullanıldığı görülmektedir:

a. “Başka zaman caiz olmayan şey zaruret halinde caiz olur⁶¹”. Bu kaidenin Bakara Suresinin 173. ayetinden çıkarıldığı üzerinde daha önce durulmuştu.

b. “Zaruret hali hariç, ihtiyaçlar haramları helal kılmaz⁶²”. Bu kaide Mecelle’nin 32. maddesinde şu şekilde kanunlaştırılmıştır: “Hacet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur.”

c. Mecelle’nin 18. maddesinde yer alan Bir iş zîk oldukça müttesi’ olur. Yani bir işte meşakkat görülünce ruhsat ve vüsat gösterilir.” Kaidesi de İmam Şafii’ye nispet edilmektedir⁶³.

VIII. KÜLLÎ KAİDELERİN TARİHÇESİ

A. Küllî Kaidelerin Telifi

Küllî kaidelerin müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkması ancak hicri 4. asır ve devamında gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde mezhepler, mensubu olan alimler tarafından tedvin edilmiş, bunu yaparken mezhep imamlarının içtihad usulleri esas alınmıştır.

İmamların görüşleri incelenirken aynı mezhep içerisinde kalınmamış, diğer mezheplerdeki görüşlerle karşılaştırılarak, mukayeseli bir metod takip edilmiştir. Böylece mezhep imamlarının görüşlerini dayandırdıkları ortak kurallar ve kaideler tespit edilmeye başlanmış, bunlara “furûk”, “kavaid”, “zevabit”, “eşbah”, “nezair” gibi isimler verilmiştir. Furuk kavramı, fikhî meselelerin ve kaidelerin arasındaki bağlantıları ve farklılıkları açıklamayı

⁵⁹ MAA, m. 96.

⁶⁰ Nedevî, s. 94-95.

⁶¹ İmam Şafii, El-Ümm, 1388, bty, c. 4, s. 91.

⁶² İmam Şafii, c. 3, s. 24.

⁶³ Nedevi, s. 103.

amaçlar. Eşbah ve nezair kavramları ise ilk bakışta birbirine benzer görünen meselelerin tâbi olduğu ortak ve farklı hükümleri açıklar. Eşbah ve nezari kavramları kaide kavramını da içine alacak şekilde geniş kapsamlı olarak kullanıldığı görülmektedir⁶⁴.

Küllî kaidelerin tespit ve telifinde özellikle Hanefî mezhebi hukukçularının diğerlerinden önce geldikleri ve bu konuda daha fazla eserler yazdıkları anlaşılmaktadır. Diğer mezhep mensupları ise Hanefî hukukçulardan çok sonra küllî kaidelerle ilgili eserler telif etmişlerdir. Küllî kaideleri ilk tespit eden 4. asır Hanefî hukukçularından ed-Debbas'tır. Ed-Debbas toplam 17 kaide tespit etmiştir. Yine Hanefî hukukçularından el-Kerhi (h. 340) ed-Debbas'ın döneminde yaşamış ve ondan iktibas ettiği kaidelere kendisi de eklemeler yaparak toplam 37 kaideyi tespit etmiştir. Böylece küllî kaideleri bir eser yazarak toplayan ilk hukukçu Kerhi olmaktadır⁶⁵. Bu Hanefî hukukçuların etkisi ile Maliki mezhebi hukukçularından Muhammed b. Haris el-Huşenî (h. 361) küllî kaidelerle ilgili olarak Usulü'l-Feteya isimli bir eser kaleme almıştır⁶⁶.

Hicri 5. asırda Ebu Yezid ed-Debusî (h. 430) ile küllî kaidelerin ikinci merhalesi olan tedvini başlamıştır. Ed-Debusî tedvin açısından küllî kaideler ekolünün başlangıcını temsil eder. Debusî, Tesisü'n-Nazar ismini verdiği eserinde Hanefî mezhebindeki ve diğer mezheplerdeki görüş ayrılıklarının dayandığı esasları incelemiştir⁶⁷. Debusî "asıl" ismini verdiği kaideler tespit etmiş ve bu kaideleri hukuki meselelere uygulamıştır. Yazmış olduğu bu eser ile Debusî ilm-i hilaf denilen mukayeseli hukuk ilminin de kurucusudur. Böylece Debusî eserinde hem ilm-i hilaf hem de küllî kaideler ilimleri üzerinde durmuş olmaktadır⁶⁸.

Debusî'den sonra küllî kaidelerle ilgili olarak 6. asırda Ahmed es-Semerkandî (h. 540) tarafından İzahü'l-Kavaid isimli eser kaleme alınmıştır. Hicri 7. asırda küllî kaideler ekolünün olgunluk dönemi başlamıştır. Bu asırda Şafii alimlerinden İbrahim el-Cacermî es-Sehleki (h. 613) Kavaid fi Furuu'ş-Şafii isimli eserini yazmıştır. Aynı dönemde İzzüddin b. Abdüsselam (h. 660) Kavaidü'l-Ahkam fi Mesalihi'l-Enam kitabını yazmıştır. Abdüsselam Şafii mezhebine mensup alimlerden olup h. 577 veya h. 578

⁶⁴ Bakır, "Kaide" md, s. 206.

⁶⁵ Ebu'l-Hasan el-Kerhî, *el-Usul*, Kahire, bty, s. 110-120.

⁶⁶ Nedevi, s. 136.

⁶⁷ Nedevi, s. 137.

⁶⁸ Zerka, s. 39; Abdullah b. Ömer ed-Debusî, *Tesisü'n-Nazar*, Kahire bty, s. 5; Ruki, s. 137-138.

yılında Şam'da doğmuştur⁶⁹. Maliki mezhebi alimlerinden Abdullah b. Raşid el-Bekri el-Kafsî (h. 685) el-Müzhebü fi Zabtı Kavaidi'l-Mezheb isimli kitabında küllî kaideleri incelemiştir⁷⁰.

Küllî kaidelerin tedvininde altın asır olarak nitelendirilen 8. asra gelindiğinde konuyla ilgili çok sayıda eserin kaleme alındığı görülmektedir. Bunların en meşhurları şunlardır: Şafii alim İbni Vekil (h. 716), el-Eşbah ve'n-Nezair; Maliki alim el-Makarrî (h. 758), Kitabü'l-Kavaid; Şafii alim Alaî (h. 761), Mecmuu'l-Müzheb fi Zabtı Kavaidi'l-Mezheb; Taceddin Subkî (h. 771), el-Eşbah ve'n-Nezair; Cemaleddin İsnvî (h. 772), el-Eşbah ve'n-Nezair; Bedreddin Zerkeşî (h. 794), el-Mensur fi'l-Kavaid; Hanbeli alim İbni Receb (h. 795) el-Kavaid fi'l-Fıkh; Ali b. Osman el-Gazzî (h. 799), el-Kavaid fi'l-Füru'⁷¹.

Benzer şekilde hicri 9. asırda da küllî kaidelerle ilgili önemli eserler kaleme alınmıştır: Muhammed Zübeyrî (h. 808), Esna'l-Mekasid fi Tahriri'l-Kavaid; İbni Haim Makdisî (h. 815), Kavaidü'l-Manzume; Takiyyüddin Hısnî (h. 829), Kitabü'l-Kavaid; Abdurrahman b. Ali el-Makdisî (h. 876), Nazmu'z-Zehair fi'l-Eşbah ve'n-Nezair; İbni Abdi'l-Hadî (h. 880), el-Kavaid ve'z-Zevabıt⁷².

Hicri 10. asırda Süyutî (h. 910) meşhur el-Eşbah ve'n-Nezair isimli eserini yazmıştır. Hanefilerden İbni Nuceym (h. 970) aynı isim altında küllî kaideleri inceleyen bir eser kaleme almıştır. 926'da Kahire'de dünyaya gelen İbni Nuceym'in kalem aldığı eser üzerine daha sonra çeşitli şerh ve haşiyeler yazılmıştır⁷³. İbni Nuceym bu eseri es-Subkî'nin el-Eşbah ve'n-Nezair'ini örnek olarak yazmıştır⁷⁴.

Hicri 11. asır Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (v. 1098) tarafından Gamzü Uyuni'l-Besair Şerhü'l-Eşbah ve'n-Nezair isimli eser yazılmıştır. İbni Nuceym'in el-Eşbah ve'n-Nezair'ine yazılan bu şerh, benzerleri arasında en fazla beğenilenidir.

⁶⁹ İzzeddin b. Abdüsselam, *Kavaidü'l-Ahkam fi Mesalihu'l-Enam*, Beyrut h.1420-m. 1999, s. 3.

⁷⁰ Nedevi, s. 137-138.

⁷¹ Nedevi, s. 138-139.

⁷² Nedevi, s. 139-140.

⁷³ Eşbah şerhleri için bkz. Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 41 vd.

⁷⁴ İbni Nuceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 15.

Hanefî ulemasından Ebu Said el-Hadimî (h. 1176), usulü fıkıhla ilgili olarak kaleme aldığı Mecamiü'l-Hakayık isimli eserinin sonuna Hatime başlığı altında 154 tane küllî kaide eklemiştir⁷⁵.

B. Mecelle'de Küllî Kaideler

Mecelle, meşhur hukukçu Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon tarafından 1868–1889 tarihleri arasında hazırlanmıştır. Aynı dönemlerde Avrupa'da görülen kanunlaştırma faaliyetlerinin etkisi ile Osmanlı İmparatorluğu da çeşitli kanunlar hazırlamıştır. Hazırlanan kanunların bir kısmı ülkede uygulanmakta olan İslam hukukuna ait kuralların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bunlardan birisi olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 2–100. maddeleri küllî kaidelerden müteşekkildir⁷⁶.

Mecelle, küllî kaideler ekolünün tarihçesinde müstakil ve çok önemli bir aşamayı yani küllî kaidelerin kanunlaştırılması aşamasını temsil etmektedir. Mecelle'nin Esbab-ı Mücibe Mazbatası'nda küllî kaidelerin önemi şu şekilde vurgulanmaktadır: “Binaenaleyh İbni Nüceym bir takım kaide ve temel meseleleri toplayarak bunların ışığında fikhî teferruatı muhtasar olarak bir araya getirmek yolunda güzel bir çıkır açmış ise de ondan sonraki asırların âlim ve fakih yetiştirmek yolunda evvelki bereketi görülemediğinden onun yolunu takip ederek açmış olduğu çıkırı geliştirecek zatların zuhuriyle bu yolda gayret göstermelerine müsaid olmamıştır.”

Mecelle'den sonra küllî kaidelerle ilgili olarak yapılan çalışmalar, ya onları şerh etmekle meşgul olmuşlar ya da onun maddelerini esas almışlardır. İçerisinde küllî kaidelerinin de şerhedildiği en meşhur Mecelle şerhleri şunlardır: Ali Haydar Efendi (1355-1936), Dürerü'l-Hükkam; Atıf Efendi (1316-1898), Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Şerhi ve Kavaid-i Küllîye'nin İzahı; Mes'ud Efendi (1310-1892), Mir'at-ı Mecelle; Abdüsettar Efendi (1304-1886), Teşrihü'l-Kavaidi'l-Küllîyye; Süleyman Hasbi Efendi (1327-1909), Tafsil; Mansurizade Mehmed Said Bey, Tatbikat-ı Mecelle; Gelibolulu Mehmet Rifat Bey, Tevafukat-ı Kavaid-i Küllîye; Ahmed Şükrü, Tevşih-i Kavaid-i Fıkhiyye; Ahmed ez-Zerka (1357-1938), Şerhu'l-Kavaidi'l-Küllîyye⁷⁷.

Mecelle'de düzenlenen küllî kaideler, müstakil olarak şerhedilmelerinin yanı sıra, İslam hukuku ile ilgili yapılan çok sayıda çalışma içerisinde de yer

⁷⁵ Bakır, İslam Hukukunda Küllî Kaideler, s. 43.

⁷⁶ Mecelle-i Ahkam-ı Adliye üzerine çok sayıda ilmi çalışma yapılmıştır. Bunlarla ilgili olarak bk. Sami Erdem, “Türkçede Mecelle Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (Türk Hukuk Tarihi Sayısı), c. 3, sayı 5, 2005, s. 673–722.

⁷⁷ Bakır, İslam Hukukunda Küllî Kaideler, s. 52–58.

almış ve açıklanmıştır: Ömer Nasuhi Bilmen Hukukî İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu'nda Mecelle'de yer alan küllî kaideleri, başka kitaplardan eklediği kaideler ile birlikte şerhetmiştir. Burada Mecelle'deki kaidelerin fıkıh kitaplarındaki asılları da gösterilmiştir⁷⁸. Elmalılı Hamdi Yazır tarafından hazırlanan Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmusu isimli eserde kavaid-i küllîye Mecelle'deki düzenleme esas alınarak incelenmiş ve farklı hukuki meselelerden örneklerle zenginleştirilmiştir⁷⁹. Celal Yıldırım, Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farklılıkları isimli eserinde fıkhi kaideler başlığı altında Mecelle'deki küllî kaideleri incelemektedir⁸⁰. Musa Carullah, Kavaid-i Fıkhiyye isimli eserinde Mecelle'dekilerle birlikte toplam 201 kaideyi incelemektedir⁸¹.

Ali Himmet Berki Hukuk Tarihinde İslam Hukuku isimli eserinde, İslam Hukukunun Ana Kaideleri başlığı altında küllî kaideleri incelemekte, bunu İslam hukukunun ne derece makul ve muhkem esaslara dayandığını göstermek amacıyla yaptığını ifade etmektedir⁸². Berki Hukuk Mantığı ve Tefsir isimli eserinde de küllî kaideleri tefsir kaideleri başlığı altında incelemektedir⁸³. Mustafa Reşid Belgesay ise Mecellenin Küllî Kaideleri isimli makalesinde küllî kaideleri, tefsir kaideleri, söz bağıllığı, kanunların tefsiri ve boşlukların doldurulması, durumlarda istikrar ve zamanaşımı, ıstırar hali, iştirak, işlerde kolaylık gösterilmesi, kanunların zamanın ihtiyacına uygunluğu, örf ve adet, idari tasarruflar, teferruat, haksız fiil sorumluluğu, tazminat, başkasının hesabına tasarruf, ispat hukuku, maruf ve meşhur vakıalar, ispat külfeti, mukavele serbestisi başlıkları altında incelemektedir. Küllî kaidelerin modern tabii hukuka ve modern hukukun hayli münakaşalardan sonra geldiği ulaştığı prensiplere uygun olduğunu belirten Belgesay, mer'î kanunlardan örnekler vererek kaideleri incelemektedir⁸⁴. Belgesay Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk isimli kitabında da küllî kaideleri aynı metotla ele almaya

78 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. 1, s. 254 vd.

79 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu*, İstanbul 1997, c. 3, s. 107 vd.

80 Celal Yıldırım, *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farklılıkları*, İstanbul 1972, s. 393 vd.

81 Musa Carullah, *Kavaid-i Fıkhiyye*, Kazan ty.

82 Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara 1955, s. 56 vd.

83 Ali Himmet Berki, *Hukuk Mantığı ve Tefsir*, Ankara 1948, s. 120 vd.

84 M. Reşid Belgesay, "Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukuk", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt XII, sayı 2-3, s. 561 vd.

devam etmektedir⁸⁵. Ebu'l-Ula Mardin, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa isimli eserinde Mecelle'deki küllî kaideleri, Arapça asılları ve kaynakları ile birlikte vermektedir⁸⁶. A. Refik Gür, Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle isimli eserinde küllî kaideleri de incelemektedir⁸⁷.

Yakın dönemde küllî kaidelerle ilgili olarak kaleme alınan önemli çalışmalarından bazıları da şunlardır: Nedevis, el-Kavaidü'l-Fıkhîyye, Muhammed Azzam, el-Kavaidü'l-Fıkhîyye; Muhammed ez-Zerka, Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıkhîyye; Muhammed er-Rukî, Kavaidü'l-Fıkhîyyi'l-İslami; Abdulkerim Zeydan, el-Veciz fi Şerhi'l-Kavaidi'l-Fıkhîyyeti fi Ş-Şeriatî'l-İslamiyye; Subhi el-Mahmasanî, Felsefetü't-Teşr; Abdurrahman es-Sabunî, el-Medhal li Dirasati't-Teşri'l-İslami; Mustafa Baktır, İslam Hukukunda Küllî Kaideler (Doç. Tezi); Mustafa Baktır, DİA, "kaide" md.

IX. KÜLLÎ KAİDELERİN ÖZELLİKLERİ

Her ne kadar küllî kaideler İslam hukuku içerisinde ortaya çıkmış olsa da, onlara "objektif hukuk kuralları" denilebilir. Bu yönüyle küllî kaideler, bütün hukuk sistemlerinde geçerli olan objektif kurallardır. Nitekim Belgesay, küllî kaidelerin "tabiî hukuka ve modern hukukun hayli münakaşalardan ve tekâmüllerden sonra ulaştığı prensiplere uygun" olduğunu ifade etmektedir⁸⁸. Bu sebeple Mecelle'nin küllî kaideleri modern hukukun meselelerine kolaylıkla uygulanabilmekte ve modern hukukun öğretilmesinde yardımcı olmaktadır. Hukukçu akademisyenler yazdıkları eserlerde ve ders anlatırlarken küllî kaidelere başvurumaktadırlar. Hatta küllî kaideleri modern hukukun kanun maddeleri ile şerh eden eserler yazılmıştır. Bunlardan birisi olan Ali Himmet Berki'nin Hukuk Mantığı ve Tefsir isimli eserde Mecelle'nin küllî kaideleri, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu maddeleri kullanılarak yorumlanmıştır⁸⁹.

Küllî kaidelerin objektif hukuk kuralları olduğu gerçeğini, onların müsellemtan sayıldıklarını söyleyerek de ifade edebiliriz. Müsellemtan, mantıkta, karşı tarafça da doğruluğu kabul edilen önermelerdir. Mesela, fıkıh usulü kuralları bütün mezheplerce kabul edilen ortak kuralları olduğundan, Hanefî mezhebine mensup olan bir kimse Şafii mezhebine mensup bir kim-

85 Belgesay, Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk, s. 1 vd.

86 Ebu'ula Mardin, Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa, Ankara 1996, s. 179 vd.

87 A. Refik Gür, Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul 1975.

88 Belgesay, Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukuk, s. 564.

89 Berki, Hukuk Mantığı ve Tefsir, s. 120 vd.

seye karşı bu kuralları müsellemtân olarak ileri sürebilir⁹⁰. Benzer şekilde küllî kaideler de bütün mezheplerde müsellemtâttan kabul edilir. Üstelik küllî kaideler objektif hukuk kuralı olmaları yönüyle, diğer hukuk sistemlerine göre de müsellemtâttan sayılırlar. Ancak küllî kaidelerin doğruluk derecesi açısından, mantıktaki terimlerle müsellemtâttan olabileceği gibi, yakiniyâttan ya da meşhurâttan da olabilir. Yakiniyât, şüphe ve tereddüte yer bırakmayacak derecede doğruluğu kesin olan önermelerdir⁹¹. Meşhurât ise herkesin veya çoğunluğun ya da belirli bir topluluğun uzlaştığı görüşleri ifade eden önermelerdir⁹². “Bir kimsenin mülkünde anın izni olmaksızın ahar bir kimsenin tasarruf etmesi caiz değildir”⁹³, “Zarar izale olunur”⁹⁴, “Beraet-i zimmet asıldır”⁹⁵, “Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur”⁹⁶ gibi kaideler yakiniyâttan ya da meşhurâttan sayılabilir.

Küllî kaidelerin doğal hukuka uygun, objektif hukuk kuralı ve müsellemtâttan olmaları, tabiatta mevcut ortak hukuk kurallarının söz konusu olup olamayacağı sorusunu akla getirmektedir. Küllî kaidelerin bahsedilen ve daha sonra bahsedilecek olan özellikleri, ortak hukuk kurallarının mevcut olabileceği kanaatini kuvvetlendirmektedir. Aslında kâinatta küllî bir sistem vardır ve tabiat kanunları bu küllî sistemin açık bir delilidir. Çünkü bu kanunlar kâinatın her tarafında geçerlidir. Buna karşılık sosyal kurallar her yerde ve her zaman geçerli olan mutlak kurallar değildir. Hukuk kuralları ve özelde küllî kaideler de sosyal kurallar içerisinde sayıldığından, mutlak değil, aalebîdir. Yani bir kısım istisnaları olan kurallar niteliğindedirler. Tabiat kanunları kâinatta geçerli, mutlak kurallar olduğu gibi, küllî kaideler de kâinatta geçerli ve bir kısım istisnaları olan kurallardır. Küllî kaidelerin kaynağının Kur’an, hadis ve içtihadlar olması, onun bu niteliğini değiştirmemektedir.

Küllî kaidelerin diğer bir özelliği de kazuistik değil soyut nitelikte olmalarıdır. Yani küllî kaideler, İslam hukukunda soyut metodun uygulandığı hukuk kurallarıdır. Küllî kaideler ekolüne göre önce kural ortaya koyulur ve daha sonra bu ilgili meselelere uygulanır. Kitaplarda kaide başlığı altında küllî kaideler, faide başlığı altında ise bu kaidenin uygulandığı hukuki mese-

90 Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yar-ı Sedat*, Ankara 1988, s. 166.

91 İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara 2004, s. 209.

92 Emiroğlu, s. 216.

93 MAA, m. 96.

94 MAA, m. 20.

95 MAA, m. 8.

96 MAA, m. 29.

leler yer almaktadır. Bu yönüyle küllî kaideler İslam hukukunun soyut metoda yakın olan tarafını temsil etmektedir. Tarihi sürece bakıldığında kazuistik metoddan soyut metoda doğru bir yönelişin olduğu görülmektedir. Küllî kaidelerin ortaya çıkmaya başladığı 4. asra kadar İslam hukuku kazuistik yani meseleci metodla gelişmiştir. Bu dönemden itibaren küllî kaideler altında meseleler toparlanarak soyut metod uygulanmaya başlanmıştır.

X. KÜLLÎ KAİDELERLE HÜKÜM VERME

Mecelle'nin Esbab-ı Mücibe Mazbatası'nda "şer'îye hakimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez" denilerek, küllî kaidelerin kendi başına hüküm vermede kullanılamayacağı, bunun için fıkıh kitaplarından sahih bir nakile ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Hukukçuların genelinin görüşü bu merkezdedir. Küllî kaideler pek çok istisnaları olan genel hükümler niteliğinde olması sebebiyle, çoğu zaman özel hüküm gerektiren teferruatla ilgili meselelerde uygulanamazlar ve bu gibi meselelerde özel hüküm genel hükme tercih edilir⁹⁷. Osmanlı Devleti'nin son döneminde sırf küllî kaidelere dayanılarak verilen hükümlerin temyizde bozulduğu görülmektedir⁹⁸.

Bununla birlikte bazı yakın dönem hukukçuları küllî kaidelerin tek başına hüküm vermede kullanılabileceğini kabul etmektedirler. Bunlardan birisi olan Sabunî, bir küllî kaidenin kaynağı nass ise, o kaideye göre hüküm verilebileceğini söylemektedir. Çünkü bu takdirde verilen hüküm küllî kaideye değil, o ayet ya da hadise dayandırılmış olmaktadır⁹⁹. Baktır ise nasların umumundan çıkarılan genel bir hükme göre de hüküm verilebileceği görüşünü ileri sürmektedir¹⁰⁰.

Bu meselede önemli olan küllî kaidelerin müstakil bir hüküm kaynağı olarak kullanılıp kullanılamayacağından ziyade, onların hüküm vermede diğer kaynakları destekleyici özelliğidir. Fıkıh kitaplarında dağınık bir halde olan meseleler, küllî kaideler kullanılarak sistemli bir şekilde bir araya getirilmektedir. Böylece fıkıh ilmi, usulü fıkıh, furuu fıkıh ve küllî kaideler ayakları üzerinde yükseltilmiş olmaktadır.

⁹⁷ Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1994, s. 206.

⁹⁸ Muhammed Rifat Bey, *Tevâfukât-ı Kavaid-i Külliye*, İzmir 1313, s. 2.

⁹⁹ Abdurrahman es-Sabuni, *el-Medhal li Diraseti't-Teşrii'l-İslamî*, Dıışık h. 1401,1402-m. 1981,1982, s. 256.

¹⁰⁰ Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, s. 21.

XI. KÜLLÎ KAİDELERİN SAYISI VE TASNİFİ

Hanefi fakih ed-Debbas tarafından ilk defa 17 kaidenin tespit edildikten sonra başka alimler bu sayıyı yüzlere hatta binlere ulaştırmışlardır. Müstakil küllî kaide kitapları olmayan fıkıh kitaplarında kullanılan küllî kaidelerin sayıları çok fazladır. Mesela, araştırmacılar Serahsî'nin Mabsut'unda 1000, Merginani'nin Hidaye'sinde 400, İbni Teymiye'nin eserlerinde 1000 civarında küllî kaide kullanıldığını tespit etmişlerdir. Ancak bunların hepsi küllî kaide olmayıp, bazıları bir küllî kaidenin kapsamı içerisinde yer alan alt kaidelerdir¹⁰¹.

Diğer taraftan küllî kaideleri birkaç esas kaide altında toplayarak sınıflandıran hukukçular da bulunmaktadır. Mesela İbni Abdüsselam bütün küllî kaideleri "celb-i mesalih ve def-i mefasid" esası altında toplamıştır¹⁰². Son dönemde en çok beğenilen ve üzerinde çalışılan küllî kaide eseri, 99 kaideyi bir araya getiren Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'dir. Buradaki kaideler, küllî kaidelerin en önemlileri ve en fazla kullanılanlarıdır. Ayrıca Bedreddin ez-Zerkeşi gibi bir kısım hukukçular usul ve furu fıkıh kaidelerini alfabetik sıraya göre derlemişlerdir.

XII. KÜLLÎ KAİDELERİN ÖNEMİ VE FAYDALARI

Küllî kaideler, İslam hukuku içerisinde yer alan üç temel ekolden birisidir. Bunlar furu-ı fıkıh, usul-u fıkıh ve küllî kaideler ekolleridir. İslam hukukçuları küllî kaidelerin üzerinde hassasiyetle durmuşlar, küllî kaideleri bilmeyi fikhî bilmek olarak nitelemişlerdir. Gerçekten de küllî kaideler ile fikhın incelikleri anlaşılır, sırlarına vakıf olunur, hükümlerin kaynağına inilir. Küllî kaideleri bilen bir hukukçu fikhî kolaylıkla ve büyük bir maharetle anlayabilir¹⁰³.

Küllî kaideleri bilen bir kimse, her hukukî meselenin hükmünü ayrı ayrı öğrenip ezberlemek zorunda kalmaz¹⁰⁴, küllî kaideleri öğrenir ve ilgili meselelere uygulayarak çözebilir. Bu şekilde küllî kaideler ile çok ayrıntılı meseleler kısa cümleler halinde ifade edildiğinden, hukukun öğrenilmesini ve akılda tutulmasını kolaylaştırır.

Küllî kaideler hukukun oluşma aşamasında da önemli bir yer tutmaktadır. Kitaplarda dağınık bir halde bulunan fıkıh konuları ve meselelerinin

¹⁰¹ Bakır, "Kaide" md, s. 208.

¹⁰² Abdüsselam, s. 7 vd.

¹⁰³ Celaleddin Abdurrahman Süyutî, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Beyrut, h 1413-m. 1983, s. 6.

¹⁰⁴ Ruki, s. 122.

benzer olanları bir kural altında toplanırken, farklı olanları ise bunlardan ayrılmıştır. Bu şekilde hukuk derli toplu bir hale getirilmiş olmakta ve bütünlük sağlanmaktadır.

XIII. SONUÇ

Fıkıh ya da İslam hukuku yukarıda bahsedilen üç temel ekol üzerinde gelişmiştir. Bunlardan füruu fıkıh ekolü, insan hayatını düzenleyen hükümleri ele alırken; usulü fıkıh ekolü bu hükümlerin naslardan çıkarılmasında kullanılan kuralları inceler. Küllî kaideler ekolü ise naslardan çıkarılan hükümlerin ortak yönlerinden hareketle tespit edilen kurallar üzerinde durur. Böylece hukuk, söz konusu üç ekolden oluşan sütunlar üzerinde yükselmiş olmaktadır.

Bu üç ekolün meydana çıkma zamanları farklılık göstermiştir. Füruu fıkıh Hz. Peygamber ve sahabe döneminden itibaren var olmuş ve tabiin ve tebe-i tabiin dönemlerinde çeşitli mezheplerin ortaya çıkmaya başlaması ile gelişme sürecini devam ettirmiştir. Usulü fıkıh kaideleri ise füruu fıkıhtan sonra ve ilk olarak İmam Şafii tarafından tespit edilmiştir. Külli kaideler ise mezhepler tarafından fıkıhın tedvin edilmeye başlanmasından sonra, yani hicri 4. asırda belirlenebilmiştir.

Külli kaideler ekolü, hukukun soyut metotla belirlenmiş kurallarından oluşmaktadır. Özellikle Hanefî mezhebinde yazılan fıkıh kitaplarının çoğunluğu kazuistik metotla kaleme alınmıştır. Bu kitaplarda insan hayatında rastlanan ve rastlanması muhtemel olan çok sayıda meseleler ele alınmış ve haklarında hükümler verilmiştir. Kazuistik metodun faydaları bulunmakla birlikte, hukuk eğitiminde soyut metodun kullanıldığı külli kaideler ekolünün daha tesirli olduğu açıktır. Tümdengelim metodu da denilebilecek olan külli kaidelerde önce kurallar ortaya koyulmakta, daha sonra ilgili örneklere yer verilmektedir. Böylece hukuk konularının öğrenilmesi son derece kolaylaşmaktadır. Buna karşılık tümevarım metodu da denilebilecek kazuistik (meseleci) sistemde uçsuz bucaksız örneklerin kavranılması ve öğrenilmesi son derece zorlaşmaktadır.

Külli kaideler ekolü, son dönemlerde görülen kanunlaştırma faaliyetlerine de faydalı olmuştur. Asırlarca önce tespit edilen külli kaideler son dönemlerde hazırlanan kanunlarda kolaylıkla ve hemen hemen hiç değiştirilmeden kanun maddesi haline getirilmiştir. Mesela Mecelle'nin 2-100. maddeleri külli kaidelerle ilgili kitaplardan tercüme edilerek hazırlanmıştır.

Kısacası külli kaideler ekolü, füru fıkıh ve usulü fıkıh ekolleri kadar gelişmemiş olsa da onları tamamlayan ve hukuku öğrenmeyi kolaylaştıran

kurallardan oluşması yönüyle son derece önemlidir. Ayrıca somuttan soyut metoda doğru gelişen hukuk ilmi ile de paralellik arz etmektedir.